

Kontrast och kontinuitet

Predikoideal i Svenska kyrkans prästutbildning 1903–2017

FRIDA MANNERFELT

När predikanten ställer sig upp för att predika är det åtskilliga timmar av förberedelsearbete som ligger bakom. För varje predikan finns också ett förberedelsearbete i mycket större och vidare mening: predikanternas utbildning. Som exempelvis den stora nordamerikanska studien *Learning Pastoral Imagination. A Five-Year Report On How New Ministers Learn in Practice* har visat sker detta lärande över lång tid. De femtio präster och pastorer från olika samfund i USA och Kanada som intervjuades beskrev unisont en pågående process som tar sin början i barndomen och fortsätter när de kommit ut i tjänst. En viktig del är också den formella utbildningen. Det var långt ifrån alltid som informanterna menade sig omsätta kunskapen i praktiken, tvärtom var den vanligaste reaktionen på frågan ”vad har rustat dig för tjänst?” ett skratt, en menande blick och sedan svaret att den formella utbildningen inte hade gett något användbart alls.¹ Samtidigt visar både denna studie och andra från den nordamerikanska kontexten² att den kunskap som inhämtas under studieåren är något som prästerna alltid förhåller sig till.

På svensk mark är prästers utbildning och lärande sparsamt beforskat. De få studier som gjorts under årens lopp har antingen varit översiktliga beskrivningar av hur utbildningen sett ut genom tiderna – ofta gjorda i samband med utredningar inför förändringar i utbild-

1 Scharen & Campbell-Reed 2016, s. 18–19.

2 Se till exempel Foster & Dahill 2006 som undersöker hur blivande rabbiner och präster ”blir till” i utbildningen. Studien kombinerar fält- och litteraturstudier.

ningen³ – eller studier som fokuserat på frågan om varför präster väljer prästyrket och hur de upplever att det är att vara präst.⁴ Undersökningar av lärandeprocessen och själva innehållet i utbildningen lyser dock – med ett enda undantag⁵ – med sin frånvaro. Detta gäller också ämnet homiletik. Forskningen har koncentrerat sig på att studera själva hantverket, inte på hur predikanterna utbildas till sitt hantverk. Till detta vill den här artikeln bidra genom att undersöka en aspekt av den formella utbildningen för predikanter i Svenska kyrkan: den grundläggande homiletiska kurslitteraturen. Vilka ideal har de blivande prästerna haft att förhålla sig till i sin förberedelse att träda in i predikoämbetet? Dessa ideal speglar naturligtvis inte allt vad lärarna lärde ut och vad studenterna sedan faktiskt gjorde, tyckte och tänkte. Som den ovan nämnda nordamerikanska studien visar, lär sig präster också i hög grad relationellt och situationellt. De ideal som den homiletiska kurslitteraturen tecknar är alltså inte att likställa med de ideal som predikanterna omfattade och utövade.⁶ Syftet med artikeln är att ge inblick genom att lyfta fram *en* viktig aspekt av vad predikanterna hade/har att förhålla sig till i sin predikogärning.

3 Se till exempel Bäckström 1987. Även ett fåtal kortare texter, som Bexell 1995, finns att tillgå.

4 Se Borg 2010, Bäckström 1983 samt Falk 2001.

5 Falk 2006 belyser de år då Fjellstedtska skolan var en internatskola för ungdomar som förberedde sig för universitetets prästutbildning, och ger en inblick i livet på internatskolan och hur lärandet gick till.

6 I sin *Predikans historia* beskriver Yngve Brilioth till exempel Schartau-traditionen som en levande predikotradition under 1900-talet (s. 243), ett ideal som avfärdas eller helt förbigås i kurslitteraturen. Att den var ett i högsta grad levande ideal omvittnar även flera av de präster jag samtalat med i förberedelsearbetet inför den här artikeln. Återkommande var berättelser som denna, delad av en präst som prästvigdes 1967: en medstudent från västkusten fick stark kritik av praktföreståndaren när han predikade som han blivit lärd hemifrån, i Schartauansk tradition. På föreståndarens kritik att detta var en hemsk, gammaldags predikan svarade studenten: ”Är det inte bättre om jag blir bedömd efter det sätt jag faktiskt kommer att predika?” De intervjuade prästerna vittnar också om den relationella och situationella delen av lärandet. De nämner till exempel att lyssna till duktiga predikanter, att läsa postillor och predikoutkast i *Svensk kyrkotidning* och *Svensk Pastoraltidsskrift* som sådant som haft stor betydelse.

Syftet med den här artikeln är också att ge överblick. Eftersom ideal är något som växer fram och förändras över tid spänner den över en längre period: från 1900-talets början, då den akademiska prästutbildningen utökades med en praktisk-teologisk övningstermin, fram till 2000-talets början.⁷ Jag kommer således att måla med breda och långa penseldrag i medvetenhet om att detta sker på bekostnad av de små detaljerna.

Homiletik i prästutbildningen

När ansvaret för prästutbildningen år 1831 förlades till de teologiska fakulteterna fastställdes också, med inspiration från Schleiermachers syn på den teologiska vetenskapen⁸, att antalet professorer skulle vara fyra till antalet. En vardera i systematisk teologi, exegetik, kyrkohistoria och praktisk teologi. Den sistnämnde skulle både föreläsa i ämnet och ”anställa homiletiska, kateketiska, liturgiska och deklamatoriska övningar.” Under inflytande från Tyskland betraktades den praktiska teologins uppgift som historiskt deduktiv, med andra ord att man ur historiska skeenden kunde få fram normer för det kyrkliga handlandet.⁹

Bakgrunden till 1903 års studieordning är den kritik som riktades mot prästernas praktiska utbildning. Ordningen från 1831 ansågs ge en alltför abstrakt inblick i prästens arbetsuppgifter. Nu

7 Under åren har så kallade ”skuggprakter” förekommit, vilket innebar att mindre grupper av prästkandidater från en viss kyrklig tradition valde att samlas för att lära sig att predika i sin ”egen” tradition. Detta är en mycket intressant aspekt som skulle förtjäna en egen, ingående studie. Här är dock fokus på bredd och den grundläggande litteratur som majoriteten kom i kontakt med i sin utbildning. Av samma anledning kommer jag heller inte att inkludera den homiletiska litteraturen som använts på Johannelunds teologiska högskola. Att EFS och dess pastors- och prästutbildning på Johanneslund haft en påverkan på predikan i Svenska kyrkan är ett faktum. Hur och på vilket sätt kommer dock inte att utredas i den här artikeln.

8 Inspirationen kom från Friedrich Schleiermachers översikt över den teologiska vetenskapen från 1811, där han i den första utgåvan använde bilden av ett träd, där kyrkohistoria är rötterna, systematiken stammen och den praktiska teologin trädets krona. Andrén, Å. 1996, s. 12.

9 Andrén, Å. 1996, s. 13.

skulle den akademiska utbildningen följas av en praktisk-teologisk övningskurs på en termin, och ämnet praktisk teologi delades upp i en teoretisk del i teol. kand.-examen och en praktisk del, den så kallade "prakten".¹⁰ Ansvaret låg dock fortfarande hos universiteten. Även om kunniga präster undervisade i kursen skulle "direktor" vara "professorn i praktisk teologi eller annan ledamot av fakulteten som kanslern på fakultetens förslag förordnar."¹¹ En portalfigur här är Johan Oscar Quensel, som 1886 utnämndes till e.o. professor i praktisk teologi i Uppsala. Hans forskning var framför allt historiskt inriktad och eftersom huvuddelen av hans akademiska undervisning var inriktad på utbildningen av prästkandidater för deras predikogärning använde han sin forskning till att deducera fram normativa regler för liturgins och predikans vidkommande.¹² Ett exempel på detta är hans *Homiletik* från 1893, som var i bruk som kursbok i homiletik från 1903 års studieordnings införande och nära 40 år framåt.

Att utbildningen, trots uppdelningen, fortfarande var en akademisk helhet kommer också till uttryck i *Studieplaner rörande studierna inom teologiska fakulteten vid universitetet i Lund* och dess motsvarighet i Uppsala. Studenterna uppmanas där att följa "ämnenas organiska sammanhang" med religionshistoria, exegetik, kyrkohistoria, etik och dogmatik och sedan kröna studierna med praktisk teologi (där ämnet homiletik ingår) eftersom det ses som en självklar övergång till den "praktiska öfningskursen". Där övades och prövades prästkandidaterna i kateketik, kyrkorätt samt homiletik. I bestämmelserna anges att kursen ska innehålla "homiletiska öfningar, afseende att lära kandidaterna företaga behöflig textanalys, uppgöra ordentligt disponerade predikoutkast och att såväl skriftligen som

10 Bäckström 1999, s. 6–7.

11 *Studieplan Lund* 1904, s. 5, *Studieplan Uppsala* 1904, s. 5. Somliga praktföreståndare lär ha låtit studenterna läsa litteratur som inte stod med i kurslitteraturlistan. Ett exempel: under Henrik Häggblunds tid som lärare skrev han och uppmanade prästkandidaterna att läsa sin *Om predikoberedelsen. Tankar och vinkar* från 1929. Eftersom den inte finns med på den officiella kurslitteraturlistan är det omöjligt att veta om den brukats så länge och i sådan omfattning att den kan kallas "grundläggande". Därför ingår den inte i analysen.

12 Andrén, Å. 1996, s. 16.

muntligen utföra dessa utkast. I dem ingår alltid en i domkyrkan eller annan lämplig kyrka vid offentligt gudstjänstillfälle hållen predikan.” Denna ordning kom, i grova drag, att gälla fram till pastoralinstitutens inrättande 1980.

Utbildningen har dock varit föremål för nästan ständig kritik och debatt. Under 1920- och 30-talen förespråkade starka röster mer utbildning i själavård och psykologi för att öka prästernas anknytning till människor och samhälle. Kyrkomötet 1938 begärde en utredning som utfördes av Yngve Brilioth, som just lämnat professorsstolen i praktisk teologi i Lund till förmån för biskopsstolen i Växjö. I utredningens slutkapitel understryker Brilioth vikten av att utbildningen bidrar till ”andlig fostran” eftersom ”endast den, som genom egen upplevelse känner kristendomens verklighet, kan med övertygelse och framgång vittna därom för andra.”¹³ Som professor i praktisk teologi formulerade han även 1931 ett program som kom att sammanfatta sin tids akademiska strävan att värna ämnets teoretiska vetenskaplighet, samt bli vägledande för synen på ämnets innehåll framgent. Brilioth menade att den praktiska teologins uppgift inte är att vara normativ. Dess uppgift är inte ”att motivera sin existens genom sin nyttighet för prästens och kyrkans verksamhet, som vetenskap måste den fatta sin uppgift rent teoretiskt. Måhända dess faktiska betydelse för det praktiska kyrkolivet därigenom snarast blir större.” Den praktiska teologins uppgift skulle vara att med ett historiskt perspektiv och jämförande studier med exegetisk förankring relatera till nutida kyrkoliv. Brilioths egen *Predikans historia* från 1945, som kom att användas som kursbok i homiletik i nästan 30 år, är ett exempel på detta.¹⁴ Med dessa utgångspunkter blev Brilioths förslag till prästutbildning en modell som drog mot att skilja det praktiska och teoretiska lite mer åt, genom parallell teoretisk och praktisk undervisning. Detta avvisades dock av remissinstanserna, som hellre ville förlänga den praktiska övningskursen till ett år. Frågan stöttes och blöttes i kyrkomöte efter kyrkomöte, men 1955 gick

13 Bäckström 1999, s. 8–9.

14 Andrén, C.-G. 1996, s. 44–47. Brilioths programförklaring står i Brilioth 1931.

man till sist ändå på Brilioths linje. I den teoretiska utbildningen utökades ämnet etik och i den praktiska tillkom en förberedande kurs inför praktiken i psykologi och samhällslära.

I kölvattnet av 1950-talets heta debatter om ämbetsfrågan och tro och vetande kom dock redan 1958 nya krav på förändring av prästutbildningen. Från kyrkans sida ansågs präster i en modern folkkyrka behöva djupare insikter i samhälls- och människokunskap, för både själavårdens och predikans skull. En ny utredning tillsattes som föreslog en rad tillägg, att den praktiska utbildningen skulle förlängas till ett år samt frigöras från universiteten och läggas under kyrkligt huvudmannaskap.¹⁵ Akademin å sin sida värnade ämnets vetenskaplighet och den praktiska teologins ställning som rent universitetsämne med historisk inriktning.¹⁶ 1969 gjordes på kyrkomötets uppdrag ytterligare utredningar som lyfte fram värdet av att präster har utbildning i samhällskunskap, sociologi, psykologi, pedagogik och filosofi. Parallellt gjordes en statlig utredning om den religionsvetenskapliga utbildningens mål och organisation som förespråkade att banden mellan kyrka och akademi skulle klippas av.

1973 kom så en ny studieordning som trädde i kraft 1975. För de blivande prästerna innebar det att deras teol. kand. skulle bestå av ett års grundkurs (som var gemensam med till exempel blivande lärare), minst ett års bibelvetenskap, en halv termin tros- och livs-åskådningsvetenskap och en halv termin kristendomens historia. Övriga kurser var valfria.¹⁷ Detta innebar att praktisk teologi med delämnet homiletik inte längre var obligatoriskt i den akademiska examen för en blivande präst, utan endast på ”praktiken”. I och med detta dyker också särskilt anvisad litteratur i homiletik upp på ”praktiken”, och den obligatoriska grundboken är Martin Lönnebos då helt nyutkomna *Homiletik. En introduktion i kyrkans förkunnelse*, skriven särskilt för just detta ändamål. Det akademiska ämnet praktisk teologi hade i samband med reformen 1973 kommit att byta namn till

15 Bäckström 1999, s. 11–13.

16 Andrén, Å. 1996, s. 23.

17 Bäckström 1999, s. 11–13.

Kyrko- och samfundsvetenskap.¹⁸ Som själva namnet antyder lyftes det in allt mer sociologiska metoder och kyrkorna studerades i relation till samhället med särskilt fokus på de sociala processer som de måste ta hänsyn till för att fortsätta vara relevanta.¹⁹ Inom ämnet praktisk teologi/kyrkovetenskap kallas detta nya fokus på praxis för ”den empiriska vändningen”.²⁰ För homiletikens del kom detta att innebära ett särskilt intresse för det muntliga framförandet och åhörarperspektivet i forskningen.²¹

I samband med den nya studieordningens införande tillsatte kyrkomötet ännu en utredning av den praktiska prästutbildningen. Uppgiften gick till professorn i praktisk teologi i Lund, Carl-Gustaf Andrén. Utredningssekreterare var K G Hammar. De föreslog att Svenska kyrkan skulle ta över huvudmannaskapet för den praktiska utbildningen, förlagd till två pastoralinstitut, ett i Lund och ett i Uppsala. Utbildningen skulle utökas till två terminer. Hammar utarbetade beslutsunderlaget och höstterminen 1980 startade utbildningen med honom själv som rektor i Lund. Ett av de ämnen som prioriterades och fick förhållandevis stor andel timmar var homiletik, med betoning på predikans metod.²² Obligatoriska kursböcker var Hammars egen *Dialog i kyrkan* från 1975 samt den ovan nämnda *Homiletik* av Lönnebo, båda influerade av amerikanska *New Homiletics* och den empiriska vändningens fokus på praxis. Homiletik var, som ovan nämnts, inte längre en obligatorisk del av den akademiska delen av prästutbildningen, även om det kvarstod som valbart ämne inom ramen för forskningsämnet praktisk teologi/kyrkovetenskap.

Debatten om prästernas praktiska utbildning har sedan fortsatt. En rad utbildningsplaner har under de senaste decennierna avlöst varandra (1993, 2007 och senast 2013) med den gemensamma nämnaren att de förutsätter en uppdelning av utbildningen i en akademisk vetenskaplig del och en kyrklig pastoralteologisk del där ämnet

18 Andrén, Å. 1996, s. 26.

19 Skjevesland 1999, s. 46–52. Brodd 2016, s. 7–9.

20 Skjevesland 1999, s. 46–52. Kaufman 2016, s. 136. Brodd 2016, s. 11–13.

21 Sundberg 2008, s. 33–36.

22 Bäckström 1999.

homiletik, både de teoretiska och praktiska aspekterna av ämnet, är obligatoriskt enbart i den senare.²³ Den svenska homiletiken har fortsatt att ta intryck av nordamerikansk homiletik, samt från europeisk filosofi och språk teori.²⁴

Den grundläggande homiletiska kurslitteraturen

Förutom de redan nämnda verken har en mängd böcker ingått i kurslitteraturen i ämnet homiletik genom åren. Med den här artikeln som fokus på ideal som skapats över lång tid och nått ut brett, har jag valt att undersöka vad jag kallar ”den grundläggande kurslitteraturen”. Begreppet kan förefalla en smula vanskligt. Vad är egentligen grundläggande? En utbildning är ju en helhet. Valet av litteratur i ett ämne påverkas av en mängd saker, som till exempel vad studenterna förutsätts ha läst i andra ämnen²⁵, vem som är utbildningens huvudman (akademi eller kyrka), utbildningens upplägg, rådande samhällsklimat (varje årtionde har sina specifika omständigheter som studenterna ska rustas för) och rent krasst av vilken litteratur som finns att tillgå (urvalet av böcker om homiletik som är lämpliga för prästutbildningen är inte vidare stort). Här definieras ”grundläggande homiletisk kurslitteratur” som den litteratur som förekommit

23 Rosenius 2016, s. 42–46. Rosenius argumenterar för att praktisk teologi (som inkluderar homiletik) bör bli obligatoriskt i prästernas akademiska examen igen. Hon skriver: ”En konsekvens av nuvarande utbildningssystem för präster i Svenska kyrkan är att de studerande i mycket liten omfattning rustas med tillämpbara analysredskap i form av ecklesiologiska teorier under utbildningen. Dessa studier är helt frivilliga och kurserna finns inte heller på alla lärosäten i Sverige där prästkandidater kan läsa delar av sin akademiska utbildning. De tränar sig därför heller inte i någon större omfattning, om ens alls, att teologiskt analysera och problematisera implicita ecklesiologiers inverkan på praxis och praxis inverkan på rådande ecklesiologier. En påtaglig risk blir härigenom att den bearbetning av praxis som görs under det pastoralteologiska slutåret helt enkelt saknar vetenskaplig stuns och att den teologisk-kritiska ansatsen kommer till korta.” s. 43.

24 Sundberg 2008, s. 23.

25 Om detta vittnar även de präster som jag samtalat med i förberedelsearbetet inför artikeln. En präst, prästvigd 1971, sammanfattar det många ger uttryck för så här: ”Möjligen uppfattade vi det mesta av kandidatutbildningen som ett slags predikoutbildning: exegetik, dogmatik, etik etc.”

i ämnet homiletik, gett betyget godkänd och som funnits med på kurslitteraturlistorna en längre period. Med andra ord den litteratur som i sin egenskap av minsta möjliga krav för att bli godkänd gjorde att de flesta sannolikt faktiskt läste den, och som genom sin användning över tid blivit till 'klassiker' som man förutsätts ha läst eller åtminstone känna till huvudtankarna i. Nedan har jag angivit mellan vilka år böckerna förekommit på någon av litteraturlistorna.²⁶

Under arbetets gång har två sätt att tänka om predikan trätt fram, vart och ett med sina särskilda begrepp och teologiska utgångspunkter. Två sätt att tänka om predikan som vid första anblicken – och ofta i sina egna föreställningsvärldar – har mycket lite med varandra att göra. Författarna framställer gärna sitt synsätt som "Den Nya Predikan"²⁷ och ofta i kontrast till varandra med begrepp som deduktiv/induktiv, teocentrisk/antropocentrisk eller monologisk/dialogisk. Här har jag dock valt att använda två mer neutrala begrepp, kategorier som växt fram induktivt i arbetet med studien: *budskapsorienterad* och *relationsorienterad*. Jag har också funnit en påfallande enhetlighet i kurslitteraturen, koncentrerat till två tidsperioder då respektive synsätt dominerar. Perioderna sammanfaller med skiftet i huvudmannaskap för den praktiska delen av utbildningen, dvs. när pastoralinstitutet infördes år 1980, samt med den empiriska vändningen inom homiletikforskningen. Den första perioden, 1903–1975, är budskapsorienterad, medan den andra perioden, från 1975 och framåt, domineras av relationsorienterad kurslitteratur. Efterledet "orienterad" minner också om det faktum att det, parallellt med kontrasterna, också träder fram en kontinuitet i sättet att se på predikan.

För tiden 1903–1979 finns så kallade Studieplaner²⁸ att tillgå för att se vilken litteratur som studenterna anmodades läsa för att få

26 För detaljer om varje enskild bok på de olika platserna, se tabell på s. 133.

27 Paradoxalt nog också ofta som "ursprunglig", som den predikan Herren Jesus själv höll.

28 Studieplanerna, tunna tryckta häften som kunde köpas för några ören, verkar ha getts ut "vid behov", det finns alltså inte en ny för varje år utan nya trycktes när det skedde förändringar i bestämmelser eller kurslitteratur.

betyget ”godkänd”, ”med beröm godkänd” samt vad som krävdes för licenciatexamen. Där det anges alternativ, att studenten skulle ha läst till exempel ”*Quensel* eller *Jansen*” har jag tagit med samtliga alternativ.²⁹ Nämnas bör också att det finns vissa skillnader mellan Lund och Uppsala.³⁰ Dessa är dock på det hela taget ganska små.

Den budskapsorienterade perioden representeras av Oscar Quensels *Homiletik* från 1894–96 (så snart den tredje redigerade upplagan kommit ut 1910 används den fram till 1943) (kurslitteratur 1904–1943), J. J. Jansens *Förkyndelsen* från 1906 (i svensk översättning *Evangelisk förkunnelse* från 1913) (kurslitteratur 1911–1936), G. O. Rosenqvists avhandling *Kyrkans förkunnelse och nutidsläget* från 1927 (kurslitteratur 1929–1946), Wolfgang Trillhaas *Evangelische Predigtlehre* från 1935 (kurslitteratur 1936–1956), Martin Zetterqvists prästmötesavhandling *Realistisk kristen förkunnelse* från 1942 (kurslitteratur 1944–1955), Yngve Brilioths *Predikans historia* från 1945 (kurslitteratur 1945–1971), Albert Wifstrands *Andlig talekonst. Bidrag till den svenska predikostilens historia* från 1943 (kurslitteratur 1944–1971), Olle Nystedts *Predikan och Guds ord* från 1951 (kurslitteratur 1952–1970), samt Henrik Ivarssons *Predikans uppgift* från 1956 (kurslitteratur 1961–1979).

För tiden 1980–2017 har pastoralinstitutens och utbildningsinstitutets litteraturlistor använts. Homiletik har naturligtvis fortfarande gått att studera på universiteten, men som ovan nämnts då endast som valbart ämne för de särskilt intresserade, inte som obligatoriskt

29 En stickprovskontroll, där ett tiotal präster prästvigda mellan 1958–1980 tillfrågats om vilken kurslitteratur de använt i ämnet homiletik, visar att kurslitteraturlistan inte alltid stämde överens med vad som verkligen lästes. Prästerna vittnar om att det vid åtminstone två tillfällen verkar ha förekommit annan litteratur än den som står på listan. Exempelvis har Olle Nystedts *Predikan och Guds ord* från 1951 varit utbytt till samme författares *Helgdagsord för vardagsliv* från 1945 för studenterna som gick ”prakten” i Lund våren 1962. Sådant kan naturligtvis ha förekommit vid fler tillfällen.

30 *Studieplaner Uppsala*, 1942 och 1947. Till exempel skulle Uppsala-studenterna på 1940- och 50-talen komplettera den historiska och teoretiska homiletiska kurslitteraturen med ”studier i fromhetslivets historia och uppbyggelselitteratur”. Studieplanerna anger till exempel Hilding Pleijels *Bibeln i svenskt fromhetsliv* från 1941, predikningar i urval av Luther och Schartau, Thomas a Kempis *Kristi efterföljelse* samt Bunyans *Kristens resa*.

<i>Författare</i>	<i>Litteraturlista, Lund</i>	<i>Litteraturlista, Uppsala</i>
Quensel	1904, 1907, (1915 lic*) 1921, 1929, 1931, 1936	1911, 1924, 1931, 1937, 1942
Jansen	1915, 1921, 1929, 1931, 1936	1911, 1924, 1931
Rosenqvist	1929, 1931, 1944	(1935 mbg**)
Trillhaas	1936, 1944, 1952, 1956, 1958, 1961	1937, 1942
Brilioth	(1944 utkastet), 1952, 1956, 1958, 1961	1947, 1956, 1965, 1971 (1980-1987 ref***)
Wifstrand	1944 (1956, 1958, 1961 mbg)	(1947 mbg), 1956, 1957, (1965 och 1971 mbg)
Zetterquist	1944, 1952	1947, 1956, 1957
Nystedt	1952, 1956, 1958, 1961	(1971 ref)
Ivarsson	(1961 mbg) 1971	1965 (1971 mbg)
Hammar 1975	1980, 1981, 1984 (1987-1992 ref)	1976, 1980, 1981
Lönnebo	1980, 1981, 1984, 1985, 1987, 1988, 1989, 1990, 1992, 1995, 1997	1977, 1979, 1980, 1981, 1987
Hammar 1985	1985, 1987	1987
Larsson	(1998 ref), 1999, 2000, 2001, 2004, 2005, 2012, 2013, (2014 ref)	1990-tal?
Ottensten/Johansson	2013, 2014, 2015, 2016, 2017	2010, 2012, 2013

KOMMENTAR TILL TABELLEN

Tabellen anger under vilka år respektive bok står med på litteraturlistan. Som ovan nämnt finns inte litteraturlistor för varje år, utan särskilt studieplanerna var löpande i bruk tills det var nödvändigt att ändra i dem. Som tidigare nämnts är samlingen av kurslitteraturlistor, särskilt från pastoralinstitutens tid, långt ifrån fullständig. Framför allt saknas listor från Lund från 1970-talet samt från Uppsala under 1990-talet. För att ta reda på vilken kurslitteratur som var i bruk har präster tillfrågats. De vittnar om att under 1990-talet var *Spadtag i orden* i flitigt bruk i Uppsala, vilket verkar sannolikt då författaren Bo Larsson var lärare i homiletik vid pastoralinstitutet i Uppsala under en stor del av denna period. Under 1970-talet har studenter från Lund vittnat om att Ivarsson var i bruk tillsammans med Palmqvists antologi.

* lic = anbefallen läsning för att kunna avlägga licentiatsexamen.

** mbg = anbefallen läsning för betyget ”med beröm godkänt”.

*** ref = angiven som referenslitteratur.

ämne. Därför ingår inte universitetens och högskolornas kurslitteratur i den här studien. För större delen av tidsperioden gäller samma förutsättningar som för den äldre kurslitteraturen: böcker som inte finns med på litteraturlistorna kan ha förekommit och det föreligger vissa skillnader mellan Uppsala och Lund. Med utbildningsinstitutens införande 2014 kom dock kurslitteraturen att bli gemensam för alla studieorter. Ytterligare omständigheter att ta hänsyn till är att kurslitteraturlistorna från pastoralinstitutens tid, som finns arkiverade i Kyrkokansliets arkiv i Uppsala, inte är kompletta, samt att det i vissa perioder inte funnits någon gemensam kurslitteratur i ämnet homiletik. Studenterna har själva fått välja en bok från en längre lista med tjugotalet teologiska och homiletiska böcker. På dessa listor finns dock böcker som andra år är obligatorisk läsning representerade. Få böcker ligger kvar länge,³¹ men de som skrivits av lärare på utbildningen tenderar att finnas kvar under många år, också som valbara alternativ. Dessa är: K G Hammars *Dialog i kyrkan* från 1975 (1976–1992, från 1988 på listan som ”fördjupningslitteratur”), Martin Lönnebos *Homiletik* från 1977 (1977–1995), K G Hammars *Det som hörs* från 1985 (1985–1999, från 1987 på listan över ”fördjupningslitteratur”), samt Bo Larssons *Spadtag i orden – funderingar kring predikan* från 1994 (1999–2014). Sedan dess utgivning 2010 har Maria Ottensten och Tina Johanssons *Predikan växer fram* varit standardläsning för präster i homiletik, men också i det för präster, diakoner, pedagoger och kyrkomusiker gemensamma ämnet pastortaleologi.

31 Några exempel på sådan litteratur är Olle Nivenius *Predika med glädje* från 1982, *New homiletics*-inspirerade författare som Fred Craddock's *Preaching* från 1985 och David Buttricks *Homiletics. Moves and Structures* från 1987, och senare samme författares *A Captive Voice. The Liberation of Preaching* från 1994 och *Preaching the New and the Now* från 1998. Här finns också feministteologisk litteratur som Öppna din mun. Kvinnor predikar från 1980, C. Noréns *The Woman in the Pulpit* från 1992 och Christine Smiths *Preaching as Weeping, Confessing and Resistance* från 1992.

Budskapsorienterad predikan 1903–1975

I den grundläggande kurslitteraturen från 1903–1975 finns en uppseendeväckande enhetlighet. Det finns en uppsättning begrepp och inspirationskällor som ständigt återkommer och dominerar sättet att tala om predikan. Inte minst tanken om att predikan ska börja i bibeltexten.³²

Avgränsningar och hänvisningar

Den budskapsorienterade kurslitteraturen vill främst avgränsa sig ifrån den syn som kommer till uttryck i neologi och liberalteologi.³³ Avgränsning sker särskilt mot Schleiermacher, som är ”föga luthersk”³⁴ och Schartau, som alltför mycket betonar undervisning och missar anknytningen till åhörarna.³⁵ Den budskapsorienterade litteraturens förebilder är Einar Billing, Nathan Söderblom och J. A. Eklund.³⁶ Den störste hjälten är dock Luther, en förebild i allt det författarna förespråkar. Han ”återställer det brustna bandet mellan predikan och gudstjänsten”³⁷, han börjar i texten och finner dess budskap och kärna för att därefter sätta predikans centralt reli-

32 Quensel 1910, s. 42, 131. Jansen 1913, s. 77. Rosenqvist 1927, s. 228–232. Trillhaas 1935, s. 35–41. Zetterquist 1943, s. 114. Wifstrand 1943, s. 72.

33 Quensel 1910, s. 73, 297–298, Rosenqvist 1927, s. 118. Jansen 1913, s. 154. Zetterquist 1942, s. 68.

34 Quensel 1910, s. 10, 297. Jansen 1913, s. 154. Rosenqvist 1927, s. 118. Trillhaas 1935, s. 12. Zetterquist 1943, s. 16.

35 Quensel 1910, s. 119. Som jag nedan kommer att visa är detta särskilt levande i framställningarna av predikans historia hos Quensel, Brilioth, Wifstrand och Ivarsson. Intressant att notera är dock att Quensel ser ursprunget till ”den svenska predikans renässans” hos Schartau, i det att han betonar det rena och klara framställningssättet. Den andre fadern till nytändningen menar Quensel vara Thomander, som trots att han saknar ”det bibliska evangeliets djupare tonfall” visar vikten av predikantens person och inlevelse. ”Oemotståndligt grepos åhörarne af hans manliga, kraftiga vältalighet och flödande genialitet.” Quensel 1910, s. 411–421, citatet från s. 419.

36 Wifstrand 1943, s. 64–65, 78. Nystedt 1951, s. 22.

37 Quensel 1910, s. 255.

giösa innehåll i förbindelse med folklivet³⁸, han fann ett ”äktkristet budskap”³⁹ och är därmed en förebild i exegetik.⁴⁰ I allt detta var han genial⁴¹ och ”nådde predikokonstens höjdlägen”.⁴²

De teologiska tankegångar den budskapsorienterade kurslitteraturen hänvisar till är framför allt Einar Billings tankar om ”nådesordet” som kontinuerligt uppenbaras och verkar i historien.⁴³ Vidare Gustaf Aulén och hans tankar om det urkristna kerygmat, som är Kristi död och uppståndelse⁴⁴, samt Anton Fridrichsens tankar om ”realistisk bibeltolkning” som innebär att tolka NT, ”urkristendomen” i ”hela dess massiva troskraft”, vars centrala budskap är ”uppståndelsen” och ”liv” varför ”[v]arje rätt kristen predikan skall vara ett vittnesbörd om uppståndelsen”.⁴⁵ Några författare hänvisar också till Gunnar Rosendals *Nutida teologi och förkunnelsen* från 1926 i positiva ordalag. Framför allt är det resonemangen om att predikanten själv måste vara gripen av Kristus och predikans koppling till liturgin som uppskattas.⁴⁶

38 Rosenqvist 1927, s. 181, 234.

39 Zetterquist 1942, s. 38.

40 Nystedt 1951, s. 21.

41 Quensel 1896, s. 3–6.

42 Rosenqvist 1927, s. 181.

43 Wifstrand 1943, s. 64–65, 78. Rosenqvist 1927, s. 98. Nystedt 1951, s. 22.

44 Rosenqvist 1927, s. 99. Zetterquist 1942, s. 19–21. Nystedt 1951, s. 27. Zetterquist tackar för övrigt biskop Aulén i förordet till sin prästmötesavhandling för ”uppdrag, ämne och värdefulla anvisningar och råd”. Zetterquist 1942, s. 5.

45 Fridrichsen 1956, s. 20, 24, 29. Citaten är hämtade ur bokens inledning som utgörs av artiklar skrivna 1932–1949. Boken *Fyrhanda sädesåker* är för övrigt av mycket stor betydelse för svenskkyrklig predikan. Den sålde i enorma upplagor. Det är intressant att notera att boken så sent som hösten 2017 rekommenderades i det just då största internetforumet för prästviga i Svenska kyrkan (drygt 1600 medlemmar 2017-10-23). Flera präster vittnar i diskussionstråden om att den i högsta grad är i bruk i samband med predikoförberedelsen.

46 Till exempel Rosenqvist 1927, s. 14. Zetterquist 1942, s. 105, 110.

Centrala begrepp

I kurslitteraturen finns några begrepp som ofta återkommer. Förställningen om Budskapet och att predikans Trovärdighet kommer av predikantens personliga övertygelse gör *vittnesbörd* till ett sådant begrepp. ”Det kristna budskapet är vittnesbörd grundat på bekännelse”⁴⁷, skriver exempelvis Zetterquist, och Rosenqvist kallar predikan för ett ”på evangeliet vilande vittnesbörd” som bygger på ”det första grundläggande vittnesbördet”, Bibeln.⁴⁸ Ett återkommande begrepp är också *teocentrisk*, här i betydelsen att predikan ska handla om budskapet vad Gud – inte människor – har gjort och gör. Inget annat.⁴⁹ I resonemanget om predikans teocentrism ingår också tanken att det är Gud ensam som handlar, genom att räcka människan sin nåd i ord och sakrament.⁵⁰

Det sistnämnda ligger till grund för tanken om *predikans samband med liturgi*, något som kurslitteraturen inskräper.⁵¹ Predikan är en del av gudstjänsten som helhet. Så kan till exempel Quensel tala om predikan som ”ett organiskt moment i kulten” och ett ”liturgiskt sacramentum”⁵² medan Nystedt gläder sig åt nattvardsväckelsen och skriver att:

Ty det är väl just vår evangeliska gudstjänsts rikedom, att altaret och predikstolen där samordnats, den ena platsen skymmer ej den andra, den ena ej mindre helig och oundgänglig än den andra.⁵³

47 Zetterquist 1942, s. 86.

48 Zetterquist 1942, s. 86. Samma tankar finns utvecklade på s. 13–15. Rosenqvist 1927, s. 138. Även på s. 139, 145, 166–167. Så också Jansen 1913, s. 57, 72.

49 Zetterquist, 1943 s. 87, Rosenqvist 1927, s. 96–98. Nystedt 1951, s. 14.

50 Quensel 1910, s. 36, 44, Rosenqvist 1927, s. 96–98.

51 Quensel 1910, s. 42, 139–140, 211. Rosenqvist 1927, s. 95. Trillhaas 1935, s. 13–17, 26–27. Nystedt 1951, s. 11–12.

52 Quensel 1910, s. 41, 44.

53 Nystedt 1951, s. 11.

Implementerade ideal

Det är intressant att se vad som händer med det budskapsorienterade idealet ett par decennier in på 1900-talet. Parallellt med att ämnet praktisk teologi söker fjärma sig från det normativa, blir kurslitteraturen i homiletik också allt mer historiskt orienterad.⁵⁴ Det betyder dock inte att idealen mildras, utan snarare att de blir den måttstock som predikan genom historien bedöms efter.

Paradexemplet är Yngve Brilioths *Predikans historia* där han likt Quensel låter Jesu predikan i Nasarets synagoga utgöra förebild och exempel på de tre grundmoment som bör finnas i en predikan: det liturgiska (predikan inom gudstjänstens ram), exegetiska (utgå från texten) och profetiska. Den profetiska predikan kännetecknas av att den talar med en gudomlig auktoritet i nuet och gör en historisk verklighet till en ”närvarande dynamisk verklighet”.⁵⁵ Pluspoäng får apostlarna (”Ännu var den främsta texten ett levande vittnesbörd, ett *kerygma* om vad förkunnaren själv erfarit”⁵⁶), Augustinus (vars predikan är exegetisk, liturgisk och profetisk⁵⁷) och naturligtvis Luther som ”saknar motstycke” och predikar med ”genial enkelhet”.⁵⁸ Minuspoäng går till exempel till den medeltida bibel användningen som är ”misshandel”⁵⁹, den lutherska ortodoxin som tog efter skolastiken⁶⁰, upplysningstiden vars förkunnelse ”väsentligen förfelat sin

54 Förutom de exempel som nämns ovan är den litteratur som krävs för att få ”med beröm godkänt” eller en licentiatexamen historiskt inriktad. Studenten ska välja minst tre historiska predikomonografier, till exempel Lizells *Svedberg och Nohrborg. En homiletisk studie*, Rödhés *Schartau såsom predikant*, Leufvéns *J.A. Eklund som predikant*, Strömbergs *Magister Mathias och fransk mendikantpredikan*, Estborns *Under Guds grepp. En studie i Nathan Söderbloms förkunnelse* eller Lindbergs *Johannes Rudbeckius som predikant*.

55 Brilioth 1945, s. 7–9.

56 Brilioth 1945, s. 17.

57 Brilioth 1945, s. 49–55.

58 Brilioth 1945, s. 93, 95, 102. Brilioth måste visserligen erkänna att Luther predikar allegoriskt till en början, men det är ”innan han ännu helt funnit sin egen stil.”

59 Brilioth 1945, s. 82.

60 Brilioth 1945, s. 108.

uppgift som predikan betraktad⁶¹ och den alltför känslösamme och moralistiske Wallin.⁶² Brilioth lyfter i slutkapitlet fram predikans förnyelse under 1900-talets första decennier, som fört med sig ”insikten” att NT kan begripas ”endast som bekännelser och budskap”. Till skillnad från den schartauanska traditionen har dess främsta företrädare Eklund, Billing och Söderblom alla ”strävat efter att göra tankens mödor fruktbarande i förkunnelsen” och är utmärkta exempel på predikanter som har alla de tre eftersökta grunddragen.⁶³

Samma fenomen dyker upp när Wifstrand gör sin genomgång av predikostilar. Den ”nya” stilen med företrädare som Billing, Söderblom, Eklund drar längsta strået i jämförelsen. Ja, så ny är den inte, enligt Wifstrand som visar att den har rötter hos Luther och i fornkyrkan. I själva verket är de representanter för ”den gamla stilen”, vars kännetecken är att den är ”sober, klar, saklig med enkelhetens charm”, som sedan antiken kämpat mot ”den nya stilen” som är ”svulstig, utpyntad, sirlig, hackig, affekterad”.⁶⁴

Likadant i Ivarssons jämförelse mellan pietistisk och ”genuint reformatorisk” predikan. En genuint reformatorisk predikan är en ”utläggning av Guds ord⁶⁵ i församlingens gudstjänst för gemene man”, evangeliet är vad Kristus har gjort och fortsätter att göra.⁶⁶ Ivarsson är inte lika explicit i sin hyllning av det budskapsorienterade idealet, men när han i jämförelsen mellan det genuint lutherska och det pietistiska – representerat av Nohrborg och Schartau – menar att dessa står ”långt från Luther”⁶⁷ på flera punkter sänder han ändå ett tydligt budskap till sina läsare om huruvida det i en luthersk kyrka

61 Brilioth 1945, s. 228.

62 Brilioth 1945, s. 237.

63 Brilioth 1945, s. 250.

64 Wifstrand 1943, s. 148, 156–158, 162.

65 Den exakta betydelsen av begreppet ”Guds Ord” skiljer sig en aning åt i den budskapsorienterade litteraturen. Till exempel använder Brilioth det som synonymt med ”Kristus”, medan exempelvis Ivarsson och Nystedt använder det som synonym till ”bibelordet”. Användningen av begreppet ”Guds Ord” är dock ett stort ämne som inte kan behandlas här.

66 Ivarsson 1973, s. 12, 17–18.

67 Ivarsson 1973, s. 87.

är lämpligt att predika i schartauansk tradition. Hos Ivarsson finns dock en intressant förändring i beskrivningen av idealet: Luthers predikan har enligt Ivarsson även en ”social och civil uppgift” och ger sig ”in i samtidens problem och sätter de ekonomiska, politiska och äktenskapliga frågorna i relation till kärleken till nästan.”⁶⁸

Samma orientering och med liknande skifte finns i antologin *Predikan i nutidssamhället* från 1967 som återfinns på kurslitteraturlistan under några år på 1970-talet. Huvudtankarna är lätta att känna igen: Predikanten bör predika med naturlig samtalston,⁶⁹ det är inte stil och språk som gör verkan utan ”uteslutande predikantens personliga engagemang, religiösa erfarenhet och förmåga att träffa åhörarna”⁷⁰, evangeliet är ett drama som utspelat sig rent historiskt men också utspelar sig nu, det finns ett oföränderligt korn i bibelordet, predikanten bör börja i texten,⁷¹ anknytningen är viktig, predikanten måste ta människors frågor på allvar och ”möta Hedenius i predikan”⁷².

Här kan dock anas en övergång till en mer relationsorienterad syn på predikan. Antologin innehåller nämligen också en avdelning som särskilt behandlar ”sociala huvudproblem för predikan” som kriminalpolitik, alkoholism, äktenskapet, åldringsvård och diakoni. Här anas också för första gången i kurslitteraturen en kritik mot tidens predikantutbildning. Det är den ovan nämnde Ivarsson som menar att det inte bara är den praktiska utbildningen som måste förändras, utan även den teoretiska som han kritiserar för att den glömmer åhörarperspektivet och bara handlar om ”vad som står i texten” och om gångna tiders sätt att utlägga. Han skriver:

En predikant som söker hjälp att tillämpa Guds ord idag har endast möjlighet att rådfråga predikanterna om bistånd. Teologerna tiger. De upplyser om hur Luther och Augustinus en gång utlade Guds ord. Längre kan de inte gå, om inte veten-

68 Ivarsson, s. 75.

69 Palmqvist 1967, s. 28–34.

70 Palmqvist 1967, s. 13, även 163–168.

71 Palmqvist 1967, s. 14–15, 33, 181–183.

72 Palmqvist 1967, s. 39–53, 65.

skapens gränser skall överskridas. Men kan då predikan klara sig med endast en vetenskapligt arbetande teologi?⁷³

Vad som saknas

Slutligen några ord om vad som saknas på kurslitteraturlistorna: Gustaf Wingrens *Predikan* från 1949. Med tanke på dess enorma betydelse för tankegångarna i det relationsorienterade predikoidealet är det intressant att notera att den knappt förekommer alls. I Lund dyker den upp först 1961, och då inte inom ämnet praktisk teologi/homiletik utan i ämnet teologisk etik med religionsfilosofi som ett av många valbara alternativ att läsa för den som vill ha ”med beröm godkänt”.⁷⁴ I Uppsala kommer den redan 1956, då som valbar för den som inte vill läsa Brilioth och Zetterquist.⁷⁵ Det är också intressant att se, att när Nystedt i sitt förord hänvisar till att han använt Wingrens tanke om predikan som ett led i frälsningshistorien, så är han noga med att påpeka att han inte håller med Wingren i allt, och att han upptäckt att samma tanke också finns i Billings herdebrev.⁷⁶ En bidragande orsak till att Wingren inte förekommer på kurslitteraturlistorna torde det rådande vetenskapliga idealet för praktisk teologi vara. När den dialektiska teologin under 1950-talet kom att influera praktisk teologi som ämne i ett europeiskt perspektiv, med systematik och exegetik som ingång till ämnet och med målet att från urkyrkan härleda normer för kyrkans handlande i samtiden, höll man på svensk mark fast vid historia som hjälpvetenskap för praktisk teologi. Istället kom den typen av forskning att bedrivas inom ämnet etik i Lund, där Wingren var verksam.⁷⁷

73 Ivarsson 1961, s. 27. Uttrycket ”Teologerna tiger” är en blinkning till Gustaf Wingrens *Predikan*.

74 *Studieplan Lund*, 1961.

75 *Studieplan Uppsala*, 1956.

76 Nystedt 1951, s. 8.

77 Andrén 1996, s. 23–24.

Relationsorienterad predikan 1975–2017

I samband med den empiriska vändningen i homiletikforskningen och pastoralinstitutens införande sker en markant förändring i den homiletiska kurslitteraturen: den budskapsorienterade litteraturen försvinner och ersätts med en relationsorienterad, influerad av amerikanska *New homiletics*-rörelsen.⁷⁸ I fokus för reflexionen står nu istället relationen mellan predikant och åhörare, och frågan om hur budskapet bäst kan förmedlas. Liksom i den budskapsorienterade predikan finns det en påfallande enhetlighet i vilka begrepp man använder och vilka teologer och filosofer man hänvisar till. Utgångspunkten är att predikan börjar i människors erfarenheter, för att genom dem skapa en relation till budskapet.⁷⁹

Avgränsningar och hänvisningar

Sinnebilden för vad den relationsorienterade predikan avgränsar sig från är predikstolen. Att tala från en upphöjd plats ovanför människors huvuden är att genom sin placering i kyrkorummet markera att man som predikant kommer från en överlägsen position med anspråk på att förmedla eviga, ofelbara sanningar. Den som gör det visar bristande kontakt med verkligheten, gör predikan till föreläsning eller propaganda samt låter åhörarna vara passiva.⁸⁰ Bo Larsson fångar essensen i tankegångarna:

78 Senare bidrag till *New homiletics*-traditionen har ibland försökt avgränsa sig från första generationen genom att hävda att deras bidrag är något nytt, till exempel John McClure med sin *Other-Wise Homiletics*. Som exempelvis den danska homiletikern Marianne Gaarden påpekat är det dock alltför stora likheter dem emellan för att man ska kunna tala om något nytt och från *New homiletics* avgränsat. Gaarden 2015, s. 108. Det bygger på samma kommunikationsteoretiska grund. Skillnaden är enkelt uttryckt att andra generationen förespråkar *mer* dialog, *bättre* lyssnande, *fler* erfarenheter och *mindre* auktoritet.

79 Hammar 1975, s. 10. Hammar 1985, s. 52, Lönnebo 1977, s. 20–32, Larsson 1994, s. 16, 41–42, 113. Ottensten & Johansson 2010, s. 20–27.

80 Hammar 1975, s. 8–9, Lönnebo 1977, s. 229–231, Hammar 1985, s. 47, 57–59, Ottensten & Johansson 2010, s. 23–24, 100–105.

Visst kan vän av ordning invända att teologi är sanningssökande och att den seriöst arbetande teologen inte kan ägna sig åt att bara servera den enkla hopen det bröd och skådespel de vill ha, utan främst bör ägna all sin uppmärksamhet åt att söka Gud och sanningen, men det faktum att vi fått syn på sanningen och meddelar det till andra betyder inte att sanningen därmed är mottagen.⁸¹

Vad gäller inspirationskällor lyser de tidigare teologerna och förebilderna helt med sin frånvaro. Centrala är filosofen Martin Bubers tankar om dialog, där predikanten ska eftersträva en Jag-Du-relation med åhörarna i kontrast till en instrumentell Jag-det-relation. Målet är att skapa en ”genuin dialog”.⁸²

Därtill är det tre teologer som gärna lyfts fram. För det första den tidigare så förbisedda Wingren och hans bok *Predikan*, särskilt tanken om predikan som mötet mellan ordet och människorna, och att predikan måste ta hänsyn till den faktiska situation åhörarna står i. Flera hänvisar också till Fred Craddocks *As One Without Authority* från 1971, en av de första och mest kända böckerna i *New homiletics*-inriktningen. Viktig är också delaktighetstanken, att församlingen som del av Guds folk och det allmänna prästadömet har både rättighet och skyldighet att vara med och ta ansvar för predikan. Alla författare hänvisar också till Paul Tillich och hans *The Courage to Be* från 1952. Där är det framför allt Tillichs analys av människans existentiella oro och den därpå följande korrelationsteorin som uppskattas. Predikanten bör börja i åhörarnas erfarenheter och sedan låta evangeliets ljus belysa dem.

81 Larsson 1994, s. 30.

82 Hammar 1975, s. 52–54. Lönnebo 1977, s. 218–219. Larsson 1994, s. 46.

Centrala begrepp

Tanken om att människans erfarenheter ska belysas av evangeliets ljus gör begreppet *livstolkning* centralt. ”Samtidens oro, förhoppningar och drömmar bullrar i oss alla och vi undrar var någonstans vi kan få hjälp att tala om dessa ting och tolka dem.”⁸³ Med sin predikan erbjuder predikanten en möjlig tolkning av livet och omvärlden i ljuset av Jesus Kristus och evangeliet.⁸⁴

Ett annat av den budskapsorienterade predikans slagord är *dialog*. Som ovan nämnts finns här ett uppenbart samband med skiftet från epistemologisk till existentiell hermeneutik⁸⁵, och kommunikationsteorins byte av fokus från författare och produktion till läsare och reception som ägde rum under senare halvan av 1900-talet. Kurslitteraturen påpekar att det inte går att överföra ett budskap i sin helhet till åhörarna, som om predikanten vore en ”sändare” och åhöraren en ”mottagare”, utan om budskapet ska tas emot måste det ske genom dialog. Lönnebo förklarar hur det bör gå till genom att citera ur Hammars *Dialog i kyrkan*:

Herren Jesus själv är en kommunikationens mästare, även efter en modern måttstock. Hans predikan är en inkluderande dialog. Han tog alltid utgångspunkt i något som tillhörde åhörarnas erfarenhetsvärld. Ofta var upptakten en direkt fråga eller något problem som han visste att människor bar på. Han bemödade sig om att använda ett språk och symboler som var fullt begripliga för hans lyssnare.⁸⁶

83 Larsson 1994, s. 15.

84 Hammar 1975, s. 71. Hammar 1985, s. 18–21. Larsson 1994, s. 15, 17, 47. Ottensten & Johansson 2010, s. 22, 72. Hammar ser också Bibelns texter som en livstolkning; Hammar 1975, s. 15–16 och Hammar 1985, s. 15–18.

85 Kristensson Ugglar skriver att skiftet kan sägas ha kommit med Martin Heidegger och framför allt dennes lärjunge Hans-Georg Gadamer. Gadamer's portalverk *Sanning och metod* kom 1960 och har en dialogisk ingång till mänsklig förståelse. Dialogen är förebilden för hur vi förstår var tillvaro, den pågår ständigt och det finns ingen slutgiltig tolkning. Kristensson Ugglar 1993, s. 174–175.

86 Hammar 1975, s. 57. Citeras av Lönnebo 1977, s. 220.

Predikan är en del av en pågående dialog, ja rentav flera dialoger på samma gång.⁸⁷ Det finns en gudstjänstens dialog,⁸⁸ kyrkans dialog med världen och dialogen inom församlingen.⁸⁹ Inom församlingen pågår en dialog mellan bibeltexten och församlingens erfarenheter⁹⁰ och till och med en dialog mellan olika tolkningar i texterna.⁹¹ Därtill försiggår (förhoppningsvis, tillägger Lönnebo) en dialog med Gud genom bönen både före och efter gudstjänsten.⁹² Till sist kan predikan, så till vida som den förberetts på rätt sätt, bli en dialog mellan präst och åhörare, fast i monologens form. Åhöraren för också en inre dialog med sig själv.⁹³

Implementerade ideal

Det ingår inga historiska översikter i den grundläggande relationsorienterade kurslitteraturen, och ingen antologi ligger kvar tillräckligt länge för att den ska kunna kallas grundläggande. Jag vill ändå lyfta fram några exempel från litteraturlistan som visserligen inte funnits med så länge att de kan betraktas som ”grundläggande”, men ändå funnits med under 4–5 år och pekar mot att idealen implementerats så väl att de utgör ett ”självklart” sätt att tänka om predikan.⁹⁴

87 Ottensten & Johansson 2010, s. 17–19.

88 Hammar 1975, s. 37.

89 Hammar 1975, s. 21–32. Lönnebo 1977, s. 233.

90 Hammar 1975, s. 34. Hammar 1985, s. 10–11. Larsson 1994, s. 23–26.

91 Ottensten & Johansson 2010, s. 71.

92 Lönnebo 1977, s. 223.

93 Lönnebo 1977, s. 229.

94 Man kan naturligtvis diskutera vad som är hönan och ägget, men jag tycker mig se exempel på ett implementerat ideal även i de avhandlingar i ämnet homiletik som givits ut under tidsperioden. Här finns Johnny Karlssons *Predikans samtal* som tar den ryske filosofen Michail Bachtins teorier till hjälp för att visa att Wingrens syn på predikan är dialogisk i bemärkelsen dialog med lyssnarna. Här finns Hans Almers *Variationer av predikouppfattningar* som undersöker vad predikanter och åhörare tycker att predikan ska vara. Redan i inledningen till avhandlingen refererar Almer till Hammars *Dialog i kyrkan* och han använder både den och *Det som hörs* som teoretisk ram för att förstå sin empiri. Så finner Almer att när åhörare säger att de uppskattar anknytning till existentiella frågor och aktuella händelser, så är det ett uttryck för att predikanten behöver

Det första är antologin *Allvarligt talat* från 2008, som fanns på kurslitteraturlistorna 2010–2014. Där kritiseras Craddock för att han inte dragit konsekvenserna fullt ut av det faktum att predikan är en dialog⁹⁵, exegeten ger exempel på hur ”bibeltextens dialogiska dimensioner kan medverka till att stärka predikans dialogdimension”⁹⁶, frågan om var dialogen mellan text och läsare ska börja utreds⁹⁷, och argumenten för att Psaltarpсалmerna bör finnas med i Evangelieboken är (1) de handlar om människors erfarenhet av Gud, (2) de består av bilder och poesi, som är ett språk som talar till människor idag och (3) psalmerna är i dialog med övriga texter, ja de är ”repliker i en dialog”.⁹⁸

Det andra exemplet är Bernice Sundkvists *Evangelium och existens* från 2003. Där diskuterar hon vad det innebär att evangeliet i god luthersk anda predikas rent och klart: att gestaltningen är dialogisk.⁹⁹ Även Eva Abragis *Predika idag. Om retorikens betydelse för predikan* från 2004 kan anföras. Boken handlar i huvudsak om retorik i predikan, men sättet att beskriva predikan är bekant. Den ska anknyta till mänskliga erfarenheter och frågor, ha anknytning till åhörarens livsvärld, och börja i de frågor människor ställer utifrån sina vardagliga erfarenheter.¹⁰⁰ Predikstolen är sinnebilderna för auktoritärt påtvingande av sanningen, så predikan bör hållas från

möta sina församlingsbor i ”nån form av dialog eller möte” för att skapa förutsättningar för tillämpningen av predikan. När åhörare säger att de uppskattar äkthet och trovärdighet, och att predikanten verkar ha ”brottats” med predikan, så är det ett uttryck för att en dialog mellan predikant och församlingssmiljön är avgörande för om predikan kan tas emot. Därmed ser Almer ett samband mellan dialog och personligt engagemang och trovärdighet, och förespråkar en dialogisk predikant som lyssnar in åhörarna, vilket kräver en viss teologi och ett visst sätt att kommunicera: ”Användningen av det dialogiska i predikan förutsätter att predikanten omfattar en teologi med en människosyn som räknar med åhöraren i predikan.” Almer 1999, s. 72–78, 88–95, 202.

95 Stenström 2008, s. 66–77.

96 Stenström 2008, s. 119–128.

97 Stenström 2008, s. 53–71.

98 Stenström 2008, s. 105–107.

99 Sundkvist 2003, s. 43, 74–81.

100 Abragis 2004, s. 52–56.

ambon eftersom det kommunicerar trovärdighet och tillförlitlighet och minskar intrycket av hierarkisk skillnad.¹⁰¹ Hon anknyter också till tanken att predikan är ett samtal och gestaltas som dialog.¹⁰²

Till sist en av de böcker som använts framför allt i Uppsala (2007–2010): *Tolkning för livet. Åtta teologer om Bibelns auktoritet* från 2004. Där konstateras redan i inledningen att Bibeln inte är ett föremål för tolkning utan en kontinuerlig tolkningsakt.¹⁰³ Bibeln kan få auktoritet genom att den är ”livstolkande”¹⁰⁴ och teologins uppgift beskrivs som att ”tolka världen och vårt liv i relation till Gud på ett sådant sätt att vi kan orientera oss i tillvaron.”¹⁰⁵

Kontrast och kontinuitet

Den grundläggande kurslitteraturen i homiletik 1903–2017 präglas i mångt och mycket av två kontrasterande synsätt, ett budskapsorienterat och ett relationsorienterat, vart och ett med sina teologiska utgångspunkter. Samtidigt är *kontrast* inte det enda begrepp som kan användas här. När dessa böcker, som bildar grundstommen i den homiletiska kurslitteratur som de blivande predikanterna haft att förhålla sig till, läggs sida vid sida framträder också en *kontinuitet*. De har flera gemensamma drag: de betonar vikten av *Relationen*, anknytning till den lokala församlingens erfarenheter, de har att förhålla sig till vad två av författarna beskriver som ”en våldsam förskjutning i det exegetiska och dogmatiska läget”¹⁰⁶ och ”en förändring inom exegetiken som är lika omvälvande som förändringarna inom fysiken”¹⁰⁷ som väcker frågor om *Trovärdigheten* och *Budskapet*, och de betonar predikans nära samband med *Samtalet*.

101 Abragi 2004, s. 74.

102 Abragi 2004, s. 52.

103 Eriksson 2004, s. 7–9.

104 Eriksson 2004, s. 13

105 Eriksson 2004, s. 20

106 Zetterquist 1942, s. 15.

107 Nystedt 1951, s. 22.

Relationen

Även om den budskapsorienterade litteraturen betonar budskapet, betyder det inte att den inte inskräper vikten av att predikan relaterar till åhörarnas liv och erfarenheter. Författarna understryker därtill att det inte rör sig om människor i allmänhet, utan den lokala församlingen. Predikan ”har att uppsöka sanningen särskilt inom den livssfär, som är egendomlig för den förhandenvarande åhörarkretsen. Ty endast så skall det lyckas henne att göra sanningen för *dessa* åhörare igenkännlig, närgående, verklig”, skriver Quensel redan 1894.¹⁰⁸ J. J. Jansen påpekar att ”En präst bör lägga örat till församlingens hjärta, om församlingen skall lägga örat till prästens tal” och att Jesus själv talade med anknytning till livet så att åhörarna förstod.¹⁰⁹ Att lära känna sin församling genom att möta dem i vardagslivet och själavården är centralt.¹¹⁰

I den relationsorienterade kurslitteraturen från 1980 och framåt är detta helt avgörande. Predikanten måste känna till åhörarnas erfarenhetsvärld för att nå fram med sin predikan. Det är predikantens ansvar att se till att åhörarna förstår och lyssnar¹¹¹ och det är anknytningen till deras frågor och erfarenheter som är vägen in i åhörarnas hjärtan.¹¹² Ottensten & Johansson citerar Bo Larsson: ”predikan bör tala genom församlingens genomlevda erfarenheter.”¹¹³ Det är noga att det är den lokala församlingens erfarenheter, eftersom det skiftar från plats till plats.¹¹⁴ Detta uppnår man genom att möta och samtala med församlingen, något som kan organiseras i särskild verksamhet.¹¹⁵

108 Quensel 1910, s. 51. Så också Jansen 1913, s. 6, 89, 107, 112–113, 116, 143, 166–169. Rosenqvist 1927, s. 200, 208, 271. Zetterquist 1942, s. 138. Nystedt 1951, s. 76–77, 85, 121.

109 Jansen 1913, s. 166, 169.

110 Trillhaas 1935, s. 46, 148.

111 Hammar 1975, s. 48–49. Hammar 1985, s. 10, 16–17.

112 Hammar 1975, s. 17–20. Hammar 1985, s. 52. Lönnebo 1977, s. 20–32.

113 Ottensten & Johansson 2010, s. 20–27.

114 Hammar 1975, s. 39–41. Hammar 1985, s. 10 och 31. Lönnebo 1977. Larsson 1994, s. 47.

115 Hammar 1975, s. 61. Hammar 1985, s. 61–63, 19–27. Lönnebo 1977, s. 218,

Betoningen av Relationen får två konsekvenser som går som en röd tråd genom kurslitteraturen. För det första kopplingen mellan relation och användandet av bildspråk i predikan.¹¹⁶ Det må skilja hundra år mellan Quensel och Larsson, men båda är överens om att bildspråk är bra eftersom det lockar åhöraren till andlig reflexion över sina erfarenheter och hjälper åhöraren att tänka själv.¹¹⁷ För det andra betoningen av att predikan måste vara unik. Att kopiera andras predikningar eller återanvända sina egna gamla predikningar är oacceptabelt.¹¹⁸ Quensel skriver:

Härmed förkastas principiellt bruket af främmande, lånade predikningar. [...] Ty om äfven det är en predikans väsentliga uppgift, att uppsöka församlingen just där, hvarest hon för tillfället befinner sig, och låta textens undervisning bryta sig igenom detta egendomliga läge; då förstå vi, huru platt oduglig att möta detta kraf den predikan måste vara, som tillkommit utan ringaste hänsyn till detta läge.¹¹⁹

Intressant att notera är att detta leder till föreställningar om predikanten som konstnär eller barnaföderska. Predikan är en homiletisk graviditet¹²⁰ och börjar som en ”embryonisk lifsrörelse i predikantens innersta” och föds fram inför församlingen som ett avslutat helt,¹²¹ ofta i smärta och ”förtvivlad kamp”¹²². Alternativt är predikanten en sokratisk barnmorska åt församlingens insikter.¹²³ Det

225–228. Larsson 1998, s. 98.

116 Quensel 1910, s. 78–79. Trillhaas 1935, s. 129–130. Nystedt 1951, s. 122. Lönnebo 1977, s. 56–58.

117 Quensel 1910, s. 78–79.

118 Quensel 1910, s. 52. Jansen 1913, s. 215. Larsson 1994, s. 42–43. ”Nej, fy!” skriver Jansen 1913, s. 215 och Larsson utropar att ”Predikan är färskvara!”, Larsson 1994, s. 50.

119 Quensel 1896, s. 52.

120 Larsson 1994, s. 30–31.

121 Quensel 1910 del II, s. 9.

122 Nystedt 1951, s. 106.

123 Trillhaas 1935, s. 148.

är dock värt det, för i denna skapelseprocess ger predikanten liv åt ett konstverk.¹²⁴

Trovärdigheten

Ett gemensamt problem i kurslitteraturen är frågan om trovärdighet. Homiletiken som akademisk disciplin kan inte ignorera den process som Bengt Kristensson Ugglå beskrivit som ”slaget om verkligheten”, de vetenskapsteoretiska och filosofiska resonemang som kastat omkull tanken om att det är möjligt att med sitt opåverkade förnuft fastställa objektiva, eviga sanningar.¹²⁵ För homiletiken blir bibel användning ett särskilt problem. När det inte längre är möjligt att tala om Bibelns inre enhet och verbalinspiration, var hämtar predikan sin auktoritet och trovärdighet?

De budskapsorienterade författarna menar att neologins, och senare liberalteologins, lösning att det går att vaska fram en ”Jesu enkla lära” ur de mytologiska textlagren som är rationell och därigenom behålla trovärdigheten i texten, inte fungerar. Lösningen är att förlägga trovärdigheten till den mänskliga erfarenheten och flytta ansvaret för predikans trovärdighet till predikanten. I den budskapsorienterade litteraturen är det predikantens egna erfarenheter, övertygelse och vittnesbörd, som är centrala.¹²⁶ Slagordet hämtas från den norske prästen Jansens *Evangelisk förkunnelse*: ”Vart ord ska levas innan det talas.”¹²⁷

De senare, relationsorienterade författarna har dock vad sociologen Frank Furedi kallar ”en av de mest betydelsefulla utvecklingarna i den moderna kulturhistorien” att förhålla sig till, nämligen den massivt negativa synen på auktoritet som växer fram under senare

124 Quensel 1910 del II, s. 9. Larsson 1994, s. 30–31.

125 Kristensson Ugglå 2012, s. 193–196, 236.

126 Quensel 1910, s. 58, 120, 174. Jansen 1913, s. 3, 35, 37, 51, 72, 117, 136. Rosenqvist 1927, s. 145, 166–167, 291. Zetterquist 1942, s. 110. Wifstrand 1943, s. 69.

127 Rosenqvist 1927, s. 167. Zetterquist 1942, s. 133. Nystedt 1951, s. 57.

delen av 1900-talet.¹²⁸ Följden blir att det blir problematiskt att hävda egen auktoritet. I den relationsorienterade litteraturen är det istället predikantens förmåga att i predikan visa att hen lyssnat till församlingen och kan anknyta till deras erfarenheter som ger trovärdigheten.¹²⁹ Ansvaret för trovärdigheten ligger fortfarande helt hos predikanten: när predikan misslyckas med att övertyga är det för att predikanten brustit i lyssnande och varit auktoritär.¹³⁰

Budskapet

Med denna förändrade syn på bibeltexterna blir också frågan om bibeltolkning aktuell. Vad kan då egentligen sägas? Rosenqvist sammanfattar 1927 svaret så här: ”Här synes endast en position vara möjlig för en förkunnelse, som vill bygga på verkligheten, den historiska och religiösa. [...] Den grundsyn vi härigenom ledas till tvingar oss att i bibeln göra skillnad mellan det bestående och det tidshistoriska, mellan det som är av religiöst värde, av central betydelse, och periferiska ting.”¹³¹ Den lösning som går som en röd tråd genom 1900-talets grundläggande homiletiska kurslitteratur är att tala om ”Budskapet”, tanken om att det finns ett slags evangeliets grundbudskap som texten kan kokas ner till och sammanfattas i. Det är grundat i historiska händelser, men samtidigt ett evigt budskap som gäller för alla tider. Detta är förstås den budskapsorienterade kurslitteraturens tyngdpunkt, men föreställningen lever i högsta grad kvar i den senare relationsorienterade litteraturen.

Den tidiga budskapsorienterade litteraturen använder gärna fröet som en bild för detta. Det är ”heliga sanningsfrön”¹³², predikanten ska predika ”fröet”, inte ”trädet”¹³³, och ”söka efter kärnan, den

128 Furedi 2013, s. 383, 404–409.

129 Hammar 1975, s. 8, 62, 112, 132. Lönnebo 1977, s. 9, 17–19, 205. Larsson 1998, s. 72–73, 77. Ottensten & Johansson 2010, s. 51 och 62.

130 Hammar 1975, s. 10. Lönnebo 1977, s. 30.

131 Rosenqvist 1927, s. 136.

132 Quensel 1910, s. 57.

133 Jansen 1913, s. 18.

andliga intentionen.”¹³⁴ I den senare kommer uttrycket *kerygma*, det kristna budskapet ”i dess totalitet och absoluthet” i bruk.¹³⁵

Vad är då denna kärna? Liv genom Kristi uppståndelse,¹³⁶ ”Kristusundret”,¹³⁷ Jesu död och uppståndelse.¹³⁸ Detta ”evighetsbudskap” ska ”framställas för tidens barn”¹³⁹ för det finns ”en levande relation mellan Guds gärning i Kristus och hans livsskapande verk i nuet.”¹⁴⁰

I den relationsorienterade kurslitteraturen känns resonemangen igen. Hammar använder 1975 begreppet *kerygma* för att beskriva ”kyrkans speciella budskap”.¹⁴¹ Lönnebo å sin sida skriver att: ”*Homiletens egentliga uppgift är därför att finna evangeliet i en text och inkarnera den i de faktiska förhållanden som församlingen lever i*” och att predikans rum är en ”samtidighet av nutid och historia”.¹⁴² Författarna uppmanar sina läsare att blir kvar i bibeltexten och söka efter dess Budskap.¹⁴³ Denna kärna beskrivs som ”LJUS och LIV”,¹⁴⁴ ”frälsning till liv”,¹⁴⁵ ”befrielse”¹⁴⁶ och ”Kristi liv, död och uppståndelse som historisk händelse och mönster för mitt eget liv.”¹⁴⁷ Ottensten & Johansson betonar uppståndelsen som avgörande, ”själva grunden” i uppenbarelsen om Jesus Kristus,¹⁴⁸ och föreslår fem olika varianter av Budskapet: (1) Gud är bortom, tidlös, (2) Gud är för

134 Rosenqvist 1927, s. 118.

135 Zetterquist 1942, s. 19–21. Nystedt 1951, s. 16.

136 Quensel 1910, s. 36. Jansen 1913, s. 22.

137 Quensel 1910, s. 73.

138 Nystedt 1951, s. 16, 20, 32–35.

139 Jansen 1913, s. 156

140 Rosenqvist 1927, s. 134. Så även Quensel 1910, s. 45. Jansen 1913, s. 156. Nystedt 1951, s. 32–35. Zetterquist 1942, s. 139.

141 Hammar 1975, s. 24, 34–35.

142 Lönnebo 1977, s. 54–55. Citatet från s. 54.

143 Hammar 1975, s. 24–28. Larsson 1994, s. 40–43.

144 Lönnebo 1977, s. 25.

145 Hammar 1975, s. 23.

146 Hammar 1975, s. 33.

147 Larsson 1994, s. 104.

148 Ottensten & Johansson 2010, s. 86.

oss och kämpar med oss, (3) Gud uppfyller mig och världen inifrån, (4) Gud tar vår plats, är till som människa och dör för oss, (5) Gud är medlidandets Gud.¹⁴⁹

Samtalet

Gemensamt är också idén om samtalet som ideal för predikans utformning och framförande. Den relationsorienterade kurslitteraturen från slutet av 1900-talet drar resonemanget till sin spets, men tanken om att predikan bör gestaltas som ett samtal är inte ny. Quensel lyfter redan 1910 fram att det grekiska ordet *homilia* betyder "samtal och samvaro" och rekommenderar samtalet som ideal för hur predikan ska framföras: predikanten ska tala som till en vän i förtroligt samtal.¹⁵⁰ Likaså menar Jansen att man i "samtalets naturlag må söka principer för predikans form" eftersom man i samtalet talar så att det talade förstås av den man talar med.¹⁵¹ Zetterquist definierar predikan som "vittnesbörd i samtalets form."¹⁵² Även Wifstrand påpekar att *homilia* betyder samtal och att det är viktigt att prästen ändrar sitt tonfall, språk och sätt så att han i predikan framstår som "vardaglig och nykter, saklig och flärdfri".¹⁵³ Rosenqvist och Nystedt nöjer sig med att avvisa predikoton och användningen av "Kaanans tungomål" till fördel för det som är "naturligt".¹⁵⁴

När så en företrädare för den relationsorienterade kurslitteraturen som Martin Lönnebo 1977 menar att predikan bör bli *homilia* i betydelsen samtal och hävdar att predikan bör ses som ett samtal, eftersom "predikosamtalet var Jesus och lärjungarnas metod"¹⁵⁵ är det inget nytt, utan snarare en vidareutveckling. Ytterligare tjugo år senare är det en självklarhet att predikan är ett samtal och defi-

149 Ottensten & Johansson 2010, s. 52–55.

150 Quensel 1910, s. 1, 14, 145, 178.

151 Jansen 1913, s. 188.

152 Zetterquist 1942, s. 134.

153 Wifstrand 1943, s. 67, 70.

154 Rosenqvist 1927, s. 311. Nystedt 1951, s. 127.

155 Lönnebo 1977, s. 222–223.

nieras som ”en replik i en dialog”.¹⁵⁶ *Homilia* kan inte längre med lite god vilja uttolkas som samtal, utan ”det grekiska ordet *homilia* betyder egentligen ’samtal’”¹⁵⁷ och är besläktat med umgänge och samvaro, det vill säga själva förutsättningarna för att samtal ska kunna föras”.¹⁵⁸

Predikoideal i Svenska kyrkans prästutbildning

Vilka ideal har de blivande prästerna haft att förhålla sig till i sin formella utbildning i homiletik? Om man ser till den grundläggande kurslitteraturen i ämnet det senaste seklet träder flera intressanta saker fram. Två kontrasterande synsätt utkristalliserar sig, ett budskapsorienterat och ett relationsorienterat, som båda präglas av en påfallande enhetlighet i hur man ser på predikan, vilka begrepp som används och var man hämtar sin teologiska inspiration och sina förebilder. Detta väcker en rad frågor.

Till att börja med: är det verkligen så enhetligt? Svaret är ja, i den *grundläggande* kurslitteraturen är det så. Somliga studenter har förstås valt fördjupningskurser och fått tillgång till fler perspektiv. Därtill kommer, som tidigare nämnts, att litteraturen bara är en aspekt av utbildningen och lärandet. Sannolikt har enhetligheten i kurslitteraturen nyanserats av allt detta. Empiriska studier av predikan visar också att flera ideal är i bruk samtidigt. När jag i min masteruppsats undersökte nutida predikan för att se hur dialogen fungerar i praktiken, stod det tydligt att även predikanter som försöker leva upp till det relationsorienterade idealet långt ifrån lyckas och delvis väljer att göra något annat. Vid sidan av den relationsorienterade dialogen fanns också en tydligt budskapsorienterad strävan.¹⁵⁹

Även om praxis är allt annat än enhetlig, kvarstår dock enhetligheten i litteraturen och med den följdfrågan: vad får det för conse-

156 Larsson 1998, s. 9, 59–60, 74. Ottensten & Johansson 2010, s. 13, 17, 20 och 103.

157 Larsson 1998, s. 59 och 67.

158 Ottensten och Johansson 2010, s. 14 och 20–21.

159 Mannerfelt 2017, s. 105–119.

kvenser? Vad betyder det för blivande och verksamma predikanter att det finns en enhetlighet i hur man i den formella utbildningen teologiskt och teoretiskt beskriver och reflekterar över predikan? Särskilt i ljuset av den homiletiska litteraturens nära samband med sin tids rådande forskningslinjer samt det faktum att det i många fall är tongivande teologer och kyrkoledare som skrivit den, vilket gör det sannolikt att det inte bara är något de blivande prästerna förhöll sig till under utbildningen, utan också när de väl var ute i tjänst. Som Carina Sundberg konstaterar i sin avhandling *Här är rymlig plats. Predikoteologier i en komplex verklighet*, så finns det en viss risk med att stänga in sig i en enda diskurs. Inifrån ett system är svårt att se vad som inte får plats och vilka röster som dominerar på bekostnad av andra.¹⁶⁰

En tredje fråga är: varför denna kontrast, detta tvära brott mellan två ideal? Det skifte i synsätt som ägt rum inom homiletiken som forskningsämne, som kan anas i antologin *Predikan i nutidssamhället* och i de upprepade kraven på att utbildningen ska innehålla ämnen som hjälper prästerna att skapa relationer till människor i sin tid, får i samband med bytet av huvudman en möjlighet att sättas i verket. Därmed framstår skiftet som mer radikalt än vad det i praktiken är. Ytterligare en bidragande orsak är att litteraturen tenderar att framställa sitt sätt att se som mer ”nytt” än vad det faktiskt är. Som Rosenqvist klarsynt påpekar i början av den budskapsorienterade perioden:

Här upprepas en i historien otaliga gånger upprepad företeelse. En måhända förbisedd, nödvändig synpunkt föres fram med ny kraft; i sin iver för den finner man den fullkomligt ny, opponerar sig mot tidigare dominerande synpunkter och förbiser i sin polemik mot dem deras djupa värde och berättigande.¹⁶¹

¹⁶⁰ Sundberg 2008b, s. 195–199.

¹⁶¹ Rosenqvist 1927, s. 191.

Så framgår också, parallellt med kontrasterna, en kontinuitet i sättet att se på Relationen, Budskapet, Trovärdigheten och Samtalet som gör att man kan tala om ett slags gemensamt predikoideal för 1900-talet. En fjärde fråga och sista fråga blir då vad som sker med detta ideal i en tid då digitaliseringen problematiserar sådant som predikans förankring i den lokala församlingen, predikantens auktoritet och dialogen som kommunikationsteoretisk modell.

Så verkar också ett skifte vara på gång i den homiletiska kurslitteraturen. I kurslitteraturlistan de senaste två åren har Ottensten & Johanssons *Predikan växer fram* kompletterats med norske Jan Sievert Asmussens *Ord virker. Retorisk homiletik* från 2010 och David Loses *Preaching at the Crossroads. How the world – and our preaching – is changing* från 2013. Visserligen hänvisar båda till Tillichs korrelationsteori och namnkunniga *New homiletics*-författare som Craddock och McClure, men samtidigt även till Luther. Och Lose skriver: "Our task as Christian Theologians and preachers is not to *prove* the faith claims we make [...] but instead to *witness* to the truth we perceive."¹⁶² För Lose är det centrala budskapet att "Kristus är uppstånden", och det är en urgammal berättelse som ska förkunnas. Predikantens uppgift är att lyssna till Skriftens budskap och förmedla det till vår tid, att hitta kärnan i Bibelns vittnesbörd och förmedla det. När kärnan/vittnesbördet är tydligt gör det predikanten autentisk, trovärdig och övertygande.¹⁶³ Asmussen å sin sida betonar vikten av att predikanten predikar det hen själv varit med om, att uppgiften är att "berätta vad vi hört och bekänna vad vi tror om det" och att det är evangeliets kärna som ska kommuniceras. Predikantens trovärdighet kommer av egen övertygelse.¹⁶⁴ Är manne ett budskapsorienterat synsätt på väg tillbaka, också i den grundläggande kurslitteraturen?

¹⁶² Lose 2013, s. 21.

¹⁶³ Lose 2013, s. 22–23, 39–40, 45.

¹⁶⁴ Asmussen 2010, s. 49–51, 64.

Summary

Frida Mannerfelt, M. Th.

Doctoral student at Stockholm Theological School, Sweden

frida.mannerfelt@ths.se

Contrast and Continuity

Homiletical Ideals in Swedish Clergy Education 1903–2017

This article considers one vital aspect of the formal education of priests and preachers in the Swedish Lutheran Church during the twentieth century: the homiletical literature. Which homiletical ideals did candidates relate to in their formal education to become preachers?

The literature considered in this article is the basic literature in homiletics, defined as the literature that was required for passing the exam and that was in use for at least a few years. This ensures that it was read by many students and, consequently, influenced their homiletical ideals.

The homiletical literature offers two different approaches: message-oriented and relation-oriented preaching, each with its own specific concepts, theological standpoints and paragons. Often presented by the authors as both "new" and similar to the preaching of Christ himself, these approaches at first seem to have little or nothing in common. Each is concentrated to a certain period: message-oriented 1903–1975 and relation-oriented 1975–2017. Furthermore, each period's literature is characterized by a striking uniformity of orientation. All this is referred to as *contrast* – contrast between two distinct approaches to preaching.

At the same time, there is also a clear *continuity* in the basic homiletical literature. Parallel to the contrast, there exist similarities: in the way that the authors write about the relation between preacher and congregation – that the preacher's authority is grounded in experience and that it is the preacher's responsibility to ensure credibility; in the notion that there is a central core to the gospel, a core

message; and finally in the ideal that preaching should be a kind of conversation.

These findings of contrast and continuity are discussed against the backdrop of the curriculum for clergy education and the research traditions in the field of Practical Theology. Because of the close connection between the state and the Church of Sweden, the universities had been responsible for both theoretical and practical parts of clergy education since the beginning of the nineteenth century. The slow twentieth-century separation process between academy and church affected, among other things, the structure of clergy education and its curriculum. In 1980, the establishment of one-year seminaries under the auspices of the Church, "Pastoralinstitut", completed the separation between the academic/theoretical and the practical part of clergy education. This separation process caused the contrast between the two homiletic approaches to appear more radical than it really was. When the Pastoralinstitut was established, it was a good opportunity to create a new profile.

On the other hand, the academy–church connection had established a link between practical homiletical literature and homiletical research within the academic discipline of Practical Theology. This may have contributed to the striking uniformity in the basic homiletical literature.

The article ends with some questions that arise from this study. Empirical research shows that no uniformity of approach was or is found among preachers, and that the two ideals can be in play together. What are the consequences when homiletical reflection within formal education is more theoretically and theologically uniform than reality is? One may also ask what happens when a twenty-first-century phenomenon such as digitisation questions ideals that were part of the previous century's continuity.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Uppsala

Kyrkokansliets arkiv

Kurslitteraturlista i homiletik, Lund 1980–81, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1992, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2004, 2005, 2013, 2013, 2014.

Kurslitteraturlista i homiletik, Uppsala 1980, 1981, 1987, 2007, 2008, 2010, 2012, 2013.

Tryckta källor och litteratur

Abragi, Eva. 2004. *Predika idag. Om retorikens betydelse för predikan*. Stockholm: Verbum.

Almer, Hans. 1999. *Variationer av predikouppfattningar i Svenska kyrkan. En fenomenografisk undersökning om predikanter och åhörare*. Lund: Arcus.

Andrén, Carl-Gustaf. 1996. ”Kyrkovetenskap ur lundaperspektiv”. Oloph Bexell (red.), *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt*, s. 37–57. Lund: Studentlitteratur.

Andrén, Åke. 1996. ”Kyrkovetenskap ur uppsalaperspektiv”. Oloph Bexell (red.), *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt*, s. 11–36. Lund: Studentlitteratur.

Asmussen, Jan Sievert. 2010. *Ord virker. Retorisk homiletik*. Fredriksberg: Anis.

Bexell, Oloph. 1995. *Prästutbildning, prästtjänster och prästerlig befordran i äldre tid. En kyrkorättslig översikt*. Särtryck ur Löthner, L. 1995. *Strängnäs stifts herdaminne 4: Obefordrade präster*. Uppsala: Uppsala universitet, teologiska institutionen.

Borg, Josefine. 2010. *Varför präst? En studie om yrkesvalsprocess bland prästkandidater*. Kandidatuppsats framlagd vid pedagogiska institutionen, Uppsala universitet.

Brilioth, Yngve. 1931. ”Praktisk teologi. En granskning och ett program.” *Svensk teologisk kvartaltidskrift* 7 (1931), s. 60–73.

Brilioth, Yngve. 1945. *Predikans historia*. Olaus Petri-föreläsningar hållna vid Uppsala universitet. Lund: Gleerups förlag.

Bäckström, Anders. 1983. *Religion som yrke. En studie av de svenska prästkandidaternas bakgrund och rolluppfattning vid 1970-talets slut*. Älvsjö: Verbum.

Bäckström, Anders. 1987. *Präst år 2000. En studie av svensk prästutbildning inför 1990-talet*. Uppsala universitet pedagogiskt utvecklingsarbete, rapport nr 86.

- Bäckström, Anders. 1999. *Presentation av forskningsprojektet Från statskyrka till fri folkkyrka. En religionssociologisk, tjänsteteoretisk och teologisk analys inför förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten år 2000*. Stockholm: Verbum.
- Brodd, Sven-Erik. 2017. "Ecclesiology Under Construction: A Report from a Working-Site". Sune Fahlgren & Jonas Idestrom (red.), *Ecclesiology in the Trenches. Theory and Method under Construction*, s. 1–28. Eugene, OR: Pickwick Publications.
- Craddock, Fred B. 2001. *As One Without Authority*, 4th ed. S:t Louis, Missouri: Chalice Press.
- Eriksson, Ann-Louise (red.). 2004. *Tolkning för livet. Åtta teologer om Bibelns auktoritet*. Stockholm: Verbum.
- Falk, Else-Maj E. 2001. "Präst-blivande och präst-varande." Lars-Göran Carlsson, Else-Maj Falk, Kristin Molander & Michael Öjermo (red.), *Prästutbildning i förändring. En utredning om Svenska kyrkans prästutbildning*, s. 25–104. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd.
- Falk, Else-Maj. 2006. *Lära till Guds ära. En hermeneutisk studie av pojkar och unga mäns lärande och liv på Fjellstedtska skolan*. Skellefteå: Artos.
- Foster, Charles R., Lisa Dahill, Larry Golemon & Barbara Wang Tolentino. 2006. *Educating Clergy. Teaching Practices and Pastoral Imagination*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Fridrichsen, Anton. 1958. *Fyrhanda sädesåker. En kommentar till Evangeliebokens högmässotexter*. Stockholm: Svenska kyrkans Diakonistyrelses bokförlag.
- Furedi, Frank. 2013. *Authority: A Sociological History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gaarden, Marianne. 2015. *Prædikenen som det tredje rum*. Fredriksberg: Forlaget Anis.
- Hammar, K G. 1975. *Dialog i kyrkan. Synpunkter på predikan*. Lund: Berlingska boktryckeriet.
- Hammar, K G. 1985. *Det som hörs – ett predikoteoretiskt perspektiv*. Stockholm: Verbum.
- Ivarsson, Henrik. 1956. (2. uppl. 1973). *Predikans uppgift*. Lund: Gleerups förlag.
- Jansen, J. J. 1913. *Evangelisk förkunnelse. En livsfråga för kyrka och folk*. Översättning från norska originalets andra genomsedda upplaga. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Karlsson, Johnny. 2000. *Predikans samtal. En studie av lyssnarens roll i predikan hos Gustaf Wingren utifrån Michail Bachtins teori om dialogicitet*. Skellefteå: Artos.
- Kaufman, Tone Stangeland. 2016. "From the Outside, Within, or In Between?" Joyce Ann Mercer & Bonnie J. Miller-McLemore (red.), *Conundrums in Practical Theology*. Leiden: Brill.
- Kristensson Uggla, Bengt. 2012. *Slaget om verkligheten. Filosofi, omvärldanalys, tolkning*. Höör: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

- Larsson, Bo. 1994. *Spadtag i orden. Funderingar kring predikan*. Stockholm: Verbum.
- Lose, David J. 2013. *Preaching at the Crossroads. How the World – and our Preaching – is changing*. Minneapolis: Fortress Press.
- Nystedt, Olle. 1951. *Predikan och Guds ord*. Stockholm: Svenskkyrkans diakonistyrelsens förlag.
- Lönnebo, Martin. 1977. *Homiletik. En introduktion i kyrkans förkunnelse*. Stockholm: Verbum.
- Mannerfelt, Frida. 2017. *Hör, ni som har öron. En studie av samtalets funktion för nutida predikan*. Masteruppsats i praktisk teologi, Lunds universitet. Tillgänglig: <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8901911> (2018-05-28).
- Ottensten, Maria & Tina Johansson. 2010. *Predikan växer fram*. Stockholm: Verbum.
- Palmqvist, Arne (red.). 1967. *Predikan i nutidssamhället*. Stockholm: Diakonistyrelsens förlag.
- Quensel, Oscar. 1910. *Homiletik*. 3. uppl. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.
- Rosendal, Gunnar. 1926. *Nutida teologi och förkunnelsen*. Stockholm: Svenska kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.
- Rosenqvist, G. O. 1927. *Kyrkans förkunnelse och nutidsläget*. Diss. Helsingfors.
- Rosenius, Marie. 2016. ”Prästutbildningen – legitimerade experter eller andliga ledare?” *Svensk kyrkotidning* nr 2, 2016, s. 42–46. Tillgänglig: http://svenskkyrkotidning.se/wpprod/wp-content/uploads/2016_2-artikel-rosenius.pdf (2018-05-28).
- Scharen, Christian A. B. & Eileen R. Campbell-Reed. 2016. *Learning Pastoral Imagination. A Five-Year Report on How New Ministers Learn in Practice* (Auburn Studies report, 21). New York, NY: Auburn Theological Seminary. Tillgänglig: <http://pastoralimagination.com/> (2018-05-28).
- Skjevesland, Olav. 1999. *Invitasjon till praktisk teologi*. Oslo: Luther forlag.
- Stenström, Hanna (red.). 2008. *Allvarligt talat*. Stockholm: Verbum.
- Sundberg, Carina. 2008. *Här är rymlig plats. Predikoteologier i en komplex verklighet*. Karlstad: Karlstad University Studies 2008:16
- Sundkvist, Bernice. 2003. *Evangelium och existens*. Skellefteå: Artos & Norma förlag.
- Studieplan Lund*: Studieplaner rörande studierna inom teologiska fakulteten vid universitetet i Lund 1904, 1907, 1915, 1921, 1929, 1931, 1936, 1944, 1945, 1952, 1956, 1958, 1961, 1969, 1971 (tryckta av institutionen).
- Studieplan Uppsala*: Studieplaner rörande studierna inom teologiska fakulteten vid universitetet i Uppsala 1904, 1905, 1911, 1924, 1931, 1935, 1937, 1942, 1947, 1956, 1957, 1965, 1969, 1971, 1976, 1979 (tryckta av institutionen).
- Tillich, Paul. 2000. *The Courage to Be*. 2nd ed. London: Yale University Press.

- Trillaas, Wolfgang. 1935. *Evangelische Predigtlehre*. München: Chr. Kaiser Verlag.
- Wifstrand, Albert. 1943. *Andlig talekonst. Bidrag till den svenska predikostilens historia*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Wingren, Gustaf. 1949. *Predikan. En principiell studie*. Lund: Gleerups.
- Zetterquist, Martin. 1942. *Realistisk kristen förkunnelse*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.